

NENAD FILIPOVIĆ
(Beograd)

KNJIŽEVNA BAŠTINA BOSANSKIH MUSLIMANA NA ORIJENTALNIM JEZICIMA U SVJETLU EVROPSKE ORIJENTALISTIKE

Videći kako nam svaki dan donosi na razne načine nova saznanja o prošlosti, mi smo u iskušenju da je smatramo neiscrpnom kao što je budućnost; a sa gledišta ispitivača ona to i jeste, jer je nikad nećemo potpuno upoznati.

Anica Savić-Rebac

Prije nego što prijedemo na sam predmet našega saopćenja, želja nam je da iznesemo izvjesne napomene o metodologiji kojom smo se rukovodili prilikom izrade našeg referata, kao i da istaknemo neke bitne okolnosti pod kojima je referat nastao i koje su utjecale na samu njegovu formu. Istražujući književno nasljeđe bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima, mi se opredjeljujemo za književno-historijski termin *književna baština bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima*. Termin jeste leksički glomazan ali je, prema našem mišljenju, naučno najprihvatljiviji. Promotrimo malo kojim se sve književno-historijskim terminima označavalo ovo stvaranje. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, i pored toga što je tvorac danas teško održive teze o književnom utjecaju slavenske narodne poezije na divansku poeziju koju su Bošnjaci pisali na osmanskome jeziku, to stvaranje nije odredio nekim posebnim terminom. On je oprezno ostao pri formulaciji: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.¹⁾ Dvadesetak godina iza njega hadži Mehmed-efendija Handžić piše o *književnom radu bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima*.²⁾ Tek će naš veliki osmanista Hazim Šabanović upotrijebiti izraz *književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*.³⁾ A pokojni Vančo Boškov zalagao se za formulaciju *osmanska književnost u Bosni*.⁴⁾ Taj termin je neodrživ jer apstrahira muslimansku naciju kao baštinika tog stvaranja.

¹⁾ dr Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912. Cf. drugo izd., priredio Dž. Čehajić, Sarajevo, 1986.

²⁾ M. Handžić, *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934.

³⁾ H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, Sarajevo, 1973.

⁴⁾ V. Boškov, *Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini*, in: *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, Sarajevo, 1977, pp. 53-64.

S druge strane, izraz *muslimanska književnost na orijentalnim jezicima*, gdje pridjev *muslimanska* predstavlja nacionalnu odrednicu, ne može se prihvatiti prosto zato što Muslimana u nacionalnom smislu onda kada je ta književnost stvarana i nema. Mnogi revnosni istraživači zaboravljaju razlučiti *narodnosnu* i *nacionalnu* svijest. Narodnosna svijest karakterizira feudalna, a nacionalna buržoaska društva. Čak i ova podjela u osnovi važi samo za evropska društva.

Istraživanja političke filozofije i vladarske ideologije Osmanskog Carstva još su u povoju, ali su se neke naučne istine i na tom stepenu proučavanja iskristalizirale.³⁾ Osmansko Carstvo je bilo univerzalistička islamska teokracija. U takvoj državi ono što je spajalo sve njene podanike islamske vjeroispovijesti bili su jedan *din* i jedan *devlet*, odnosno Islam i osmanska država. I etnički Turci i Bošnjaci i Albanci te drugi muslimani osjećali su se u svome i na svome u bilo kojem kraju carstva kuće Osmanove. Ali, postojale su i neke specifične etničke pododrednice lokalnog karaktera. Bosanski muslimani su, oslanjajući se kako na tradicije srednjovjekovne bosanske države, tako i na specifičan status Bosne kao krajiškog sandžaka i pašaluka, izgradili svijest o svojoj posebnosti i određenoj različitosti od ostalih podanika Osmanskog Carstva. Ali je ta posebnost i različitost bila regionalnog karaktera. Zvali su se Bošnjacima (osm. Boşnaklar), a svoj maternji slavenski jezik zvali su *bosanskim* (osm. *bosnaca*, *bosanca*), odnosno *bošnjačkim* (osm. *boşnakça*). Za razliku od toga, lokalni idiom osmanskog jezika kojim su se služili gradski slojevi nazivao se *Bosna İehçesi* (bosanski dijalekt osmanskog jezika). Zato je i književnost koju su oni stvarali prvenstveno bosanska, s jedne strane, i osmanska, s druge strane. Terminom književna baština bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima, možemo iskazati da je u pitanju kulturno nasljeđe bosanskih Muslimana u nacionalnom smislu, a također ćemo i izbjeći ahistorijski metodološki pristup koji situaciju nastalu poslije 1878. godine prenosi u ranije doba.

Danas sigurno vodeći bosanskohercegovački književni historičar Muhsin Rizvić odnedavno se zalaže za termin *muslimanska orijentalna književnost*. Taj izraz je prije petnaestak godina upotrijebio Midhat Begić. No, mišljenja smo da je i on diskutabilne prirode. Naime, semantičko polje sintagme *orijentalna književnost* upućuje na to da se tu radi o književnosti evropskog tipa koja se dekorativno koristi orijentalnim motivima i koja svoje sčize smješta na Orijent. U evropskoj književnosti takvo djelo je Flaubertov roman *Salambo*, a kod nas takva je poezija Jovana Ilića te Osmana Đikića. A divanska poezija što su je pisali Bošnjaci konstitutivni je dio osmanske i islamske civilizacije. Ne može se prihvatiti ni pozivanje na neki navodni utjecaj slavenske narodne poezije na stvaranje divanskih pjesnika našeg porijekla. Takvu tvrdnju analiza književne građe ne potvrđuje. Naprotiv, može se vrlo argumentirano govoriti o višeslojnim utjecajima osmanskih književnosti na alhamijado-stvaranje i na narodnu književnost bosanskih Muslimana.

³⁾ Cf. brojne radove M. F. Köprülüa i P. Witteka o karakteru osmanske države. Također cf. skori prilog C. Imber, *The Ottoman Dynastic Myth*, Turcica, XIX, Paris-Leuven-Strasbourg, 1987, pp. 7-27.

Eufemistički termin *naša književnost na orijentalnim jezicima* nije ni logičko-gramatički niti književnohistorijski utemeljen te ne zaslužuje nikakav dalji komentar.

Moramo istaći da smo pri izradi ovog referata koji je tražio eksplozaciju obimne i disperzirane građe na različitim jezicima bili ograničeni vremenskom oskudicom i siromaštvom naših biblioteka. Upravo je poražavajuća oskudica recentne orijentalističke literature u našim ponajboljim specijaliziranim bibliotekama. Sveopća pauperizacija našeg društva ostavila je kao jedinu mogućnost nabavke recentne literature bibliotečku razmjenu. A ni ona ne funkcionira najbolje. Usljed toga, ovaj referat neće biti u stanju pružiti najkompletniju informaciju o tome što je evropska orijentalistika rekla o književnoj baštini bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima.

Želja nam je bila da u naš referat unesemo i prikaz pogledâ koji su se o tom književnom stvaranju iskristalizirali u modernoj i tekućoj naučnoj misli Republike Turske. Jer, već od M. F. Köprülüa i njegove čuvene studije *Türk Edebiyatı Tarihi'nde usûl* što je prvi put objavljena 1923. godine, turska nauka o književnosti usvojila je evropsku metodologiju. Tu izuzetnu Köprülüovu liniju nastavili su, između ostalih, Ali Nihat Tarlan, Fahir İz, Orhan Şaik Gökyay, rano umrli Mehmed Çavuşoğlu i drugi. Ne treba zaboraviti ni turskog Bošnjaka Miðhata Sertoğlúa i njegovu neobjavljenu disertaciju o Bošnjacima u turskoj književnosti. No, prikazom te literature ovo saopćenje bi postalo preopširno.

I

Svako istraživanje književnosti i pismenosti nastalih u sferi osmanske civilizacije mora biti zasnovano na građi koja je ogromnim svojim dijelom još u rukopisu. Baš zato osmanisti uvijek sa radošću dočekuju neki novi katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa.

Katalogizacija rukopisa osmanske i islamske provenijencije počinje u Evropi u vrijeme baroknog i postbaroknog eruditizma (XVII–XVIII stoljeće). Učeni diplomati, dragomani, špijuni, crkveni prelati, aristokrati donosili su, među mnogim rijetkostima, u svoje biblioteke i orijentalne rukopise. Tada nastaju zbirke grofa Marsiglia u Bologni, zbirka Francuskog instituta u Parisu, čiji je veliki dio prikupljen trudom Antoineta Gallanda prevodioca *Hiljadu i jedne noći*, zbirka u Escorialu kraj Madrida, najstariji fond čuvene Bodleiane u Oxfordu. Te zbirke bit će katalogizirane od strane učenjaka koji su neposredno slijedili iza sakupljača ili su čak bili njihovi suvremenici. Već oko 1700. godine pojavljuju se prvi štampani katalozi islamskih rukopisa u evropskim zbirkama. Ti prvi katalozi islamskih rukopisa, pisani latinskim jezikom, uvezani u kožu, najčešće štampani u Leydenu (Lugdunum Batavorum) koji je još tada stekao primat grada sa štamparijama koje posjeduju sva slova svih jezika na svijetu, nisu nam bili dostupni. Tako nismo mogli utvrditi da li su u njima obrađivana i djela koja su pisali Bošnjaci.

Vremenu kasnog eruditizma pripada i pojava prvog velikog evropskog pregleda povijesti turske književnosti. Djelo je objavljeno u Veneci-

ji 1787. godine⁶⁾, prevedeno je na francuski dvije godine kasnije, a autor mu je Giambattista Toderini. U našim bibliotekama ne postoji te ga ni smo mogli koristiti.

Drugo veliko razdoblje islamskih studija u Evropi je vrijeme romantizma. Tada i izrastaju centri evropske orijentalistike: Beč, Pariz, mnoštvo univerziteta po malim njemačkim prijestolnicama i drugi. Orijentalistika, u sklopu sveopćeg poleta filologije, izgrađuje svoju metodologiju i formira svoje prve teorijske modele. Katalozi koji su tada objavljivani, osobito oni na njemačkom jeziku,⁷⁾ uzor su precizne filološke obrade spomenika koja je i danas putokaz istraživačima na ovom polju. U njima je opisan veliki broj rukopisa autora bosanskog porijekla kao što su: Muniri Belgradi, Mehmed Halifa, Nerkesi, Ibrahim Pečevi, Hasan Kafi itd. Napominjemo da je nedavno velikom akcijom rekatalogizacije orijentalnih rukopisa u zbirka SR Njemačke na najmoderniji način obrađeno dosta djela koja su spomenuta u starijim katalozima ali su, poslije podjele Njemačke, razasuta po raznim bibliotekama.

Naučna obrada i katalogizacija rukopisa nastavlja se i u XX stoljeću. Tada se pojavljuju Blochetov katalog rukopisa u pariskoj Nacionalnoj biblioteci, Zetterstenov katalog zbirke u Uppsali, Rossijev katalog vatikanskih turskih rukopisa itd.⁸⁾ No, za nas je svakako najvažniji katalog bratislavske zbirke tj. kolekcije Safvet-bega Bašagića koja je prodana tamošnjoj Univerzitetnoj biblioteci iza 1918. godine. Autori toga kataloga su češki orijentalisti J. Blašković, K. Petraček i R. Vesely.⁹⁾ Nužno je pregledati sve dosad objavljene kataloge zato što su rukopisi imali čudne sudbine. Tako znamenita dublinska The Chester Beatty Library čuva u svojim trezorima jedan rukopis iluminiran rukom Osmana Nakkaša, Bošnjaka i istanbulskog dvorskog minijaturiste iz XVI stoljeća, te autograf komentara na Ibn Arabijev *Fuṣūṣ al-ḥikam* šejha Abdullaha Bošnjaka.¹⁰⁾

⁶⁾ Giambattista Toderini, *Letteratura Turchesca*, 1-3, Venetia, 1787.

⁷⁾ K. Krafft, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Orientalischen Akademie zu Wien*, Wien, 1842; G. von Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien*, I-III, Wien 1865-1867; W. Pertsch, *Die persischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien, 1859. Cf. Pertschove kataloge turskih rukopisa u vojvodskoj biblioteci u Gothi (Wien, 1864), arapskih rukopisa u istoj zbirci (Gotha, 1878-1883) te perzijskih i turskih rukopisa kraljevske biblioteke u Berlinu (Berlin, 1888, 1889); J. Aumer, *Die arabischen und persischen Handschriften der Hof- und Staatsbibliothek in München*, München, 1866. Cf. Aumerova dva kataloga turskih rukopisa Dvorske i državne biblioteke u Münchenu (München, 1875, 1897); W. Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin*, I-X, Berlin, 1887-1889.

⁸⁾ E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Paris Bibliotheque Nationale, t. I 1932, t. 2 1933; K. V. Zetterstén, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften zu Universitätsbibliothek zu Uppsala*, 2 vol., Uppsala, 1930, 1935. E. Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi*, Vaticano, 1953.

⁹⁾ J. Blašković, K. Petraček i R. Vesely, *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*, Bratislava, 1961; Cf. K. Petraček, *Bratislavská kolekcija arabskih rukopisej i ego značenje dlja izučeniya kul'tury musul'man Bosnii*, *Problemy vostokovedeniya*, br. 3 (1960), Moscow, pp. 137-140.

¹⁰⁾ V. F. Minorsky, *The Chester Beatty Library. A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin, 1958.

II

Dva djela čiji su autori Bošnjaci Evropa je rano upoznala. Johann Nepomuk Dubsy preveo je 1789. godine na njemački jezik kroniku Omer-efendije Novljanina o boju pod Banjalukom 1737. godine¹¹⁾. Prijevod je očito raden u vojne svrhe. Knjiga je štampana u doba zadnjeg austro-turskog rata, vjerojatno s željom da se cesarski časnici pouče kako im se ne bi ponovilo ono što su doživjeli pod Banjalukom prije pedeset i dvije godine. Charles Fraser objavio je u Londonu 1830. godine prijevod toga spisa na engleski jezik.¹²⁾

A drugo djelo je poznati traktat o uređenju svijeta Hasana Kafija Pruščaka. Taj je prijevod, u četvrtoj svesci pariskog *Journal Asiatique* od 1824. godine, objavio francuski orijentalista Garcin de Tassy.¹³⁾ Dođuše, taj veliki francuski orijentalista se zabunio oko imena autora traktata te ga je pripisao izvjesnom Rizwan-ben abd'oul Achissariju. Veliki datum u istraživanju muslimanske književne baštine na orijentalnim jezicima predstavlja pojava četverotomne *Historije osmanske poezije*¹⁴⁾, štampane u Pešti 1836–1838. godine, čiji je autor znameniti austrijski orijentalista i osmanista Joseph von Hammer–Purgstall. Budući vrlo plodan i dosta nekritičan pisac, Hammer se može smatrati više prevodiocem i kompilatorom te sistematizatorom građe o osmanskoj poeziji koja je zapisana u brojnim tezkirama, nego originalnim i samosvojnim istraživačem osmanske književnosti. Ali, ne zaboravimo, Hammer je bio pionir orijentalistike. Njegovo djelo, u kome nalazimo spomenuto više bosanskih autora, od Adnija i Hadum Jakub-paše preko Nerkesija i Sabita Užičanina do njegovih suvremenika, predstavlja leksikon osmanskih pjesnika sa probama njihove poezije. Kako je već istakao Džemal Čehajić, možda je i dobro što Hammer nije u svome djelu provodio estetski princip te je spomenuo mnoge *minores* koji nas upravo i najviše zanimaju. Pored toga, njegovo djelo je značajan Bašagićev izvor i utjecalo je na njega.

Druga velika historija osmanske poezije, Engleza E. J. W. Gibba¹⁵⁾, iako nešto književnohistorijski izgrađenija, vrlo je slična Hammerovoj, posebno s obzirom na našu temu. To djelo sačinjavaju gotovo isti izbor pjesnika, biografije stvaralaca i probe iz poezije.

Za naš predmet značajna je i velika, filološki biljurno akribična historija arapske književnosti i sveukupne pismenosti Carla Brockelmanna.¹⁶⁾ Budući da Brockelmann sebi nije postavio vremenske granice i da je pod arapskom književnošću smatrao sve ono što je u rukopisnom nasljeđu sačuvano na arapskom jeziku, bez obzira na etničko porijeklo

¹¹⁾ *Kriege in Bosnien in der Feldzügen 1737, 1738 und 1739.* – Aus dem türkischen übersetzt von Johann Nepomuk Dubsy, Wien, 1789.

¹²⁾ *History of the War in Bosnia during the years 1737–1738 and 1739.* – Trans. by Charles Fraser, London, 1830.

¹³⁾ G. de Tassy, *Principes de sagesse touchant l'art de gouverner*, Journal Asiatique, IV, Paris, 1824, pp. 213–226, 283–290.

¹⁴⁾ J. von Hammer–Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, I–IV, Pesth 1836–1838; 1840–1848.

¹⁵⁾ E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, vol. I–V, London 1900–1909; Cf. i *Idem, Ottoman Literature, The poets and poetry of Turkey*, London, 1901.

¹⁶⁾ C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Bd. I–II, Leiden 1943–1949.

autorâ, u njegovoj historiji zastupljeni su, primjerice, Hasan Kafi i Šejh Jujo.

Počev od sredine XIX stoljeća, u Evropi se osnivaju orijentalistička glasila u Dresdenu, Beču, Parizu, Londonu itd. Ti časopisi puni su studija i kraćih članaka filološkog karaktera koji bi trebali biti sistematski popisani jer govore i o našoj baštini. Ta orijentalcija u evropskoj orijentalistici i danas ima svoje brojne poslenike.¹⁷⁾

III

Razvojem filološke orijentalistike, njeni dometi i metodološka opredjeljenja se šire. Orijentalistici nisu više primaran zadatak samo pisanje kataloga, historijskih pregleda stvaranja Arapa, Turaka i Perzijanaca, nego i monografska obrada pojedinih značajnih autora.

Kasnije znamenit kao iranista, češki orijentalista Jan Rypka objavio je u Pragu 1924. godine svoju disertaciju, monografiju velikog osmanskog pjesnika našeg porijekla Sabita Užičanina.¹⁸⁾ I u nekim kasnijim radovima on je pisao o Sabitu.¹⁹⁾ Istakao je njegovu bogatu leksiku, nešto jednostavniji stil i jezik, ali je bio i kritičan prema stanovitim Sabitovim neukusnim pjesničkim obratima. Safvet-beg Bašagić je napisao odužu, polemički intoniranu recenziju ove knjige u kojoj je najtransparentnije iznio i svoje književnohistorijske poglede.²⁰⁾

Franz Babinger u svome leksikonu osmanskih historičara²¹⁾ pominje Hasana Kafija, Mehmeda Halifu, Osman-agu Temišvarliju, Pečevija i druge historičare za koje se zna i za koje se pretpostavlja da su Bošnjaci.

Dvotomni zbornik *Philologiae Turcicae Fundamenta*, objavljen pod uredničkom egidom Jeana Denya²²⁾, svoju drugu knjigu je posvetio turskim književnostima. Za nas je interesantan sintetički prikaz osmanske književnosti iz pera odličnog turkologa W. Björkmanna.²³⁾ Ono što posebno odlikuje taj prikaz je veoma dobar pregled razvoja osmanske proze, gdje je historičar Ibrahim Pečevi dobio i književnohistorijski gledano visoko mjesto. A Björkmann je dao pregled stvaranja Nerkesija i Sabita Užičanina te im je, poput drugih osmanista, dodijelio vrlo visoko mjesto u povijesti osmanske literature.

¹⁷⁾ Jedan od takvih članaka je i ovaj koji ćemo citirati. F. von Kraelitz, *Die osmanischer Historiker Ibrahim Pečewi*, Der Islam VIII (1918), pp. 252–260.

¹⁸⁾ J. Rypka, *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*, Praz, 1924.

¹⁹⁾ Idem, *Sabit's Ramazānīje*, hrsg., übers. und erklärt, *Islamica*, 3, 1927, pp. 435–478; *Über Sabit's romantisches Epos Ehem ü Hüma*, *Archiv Orientalni*, 1, 1929, pp. 147–190; *Les Müfredât de Sabit*, AO, 18, 1950, pp. 444–478; *Supplement aux Müfredât de Sabit*, AO, 19, 1951, pp. 347–350.

²⁰⁾ *Gajret*, X/1926, pp. 109–111; 158–159; 207–208; 250–251. Ovaj veoma značajan Bašagićev članak, na žalost, nije objavljen u tri knjige Bašagićevih izabranih djela.

²¹⁾ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927; Cf. i njegove radove *Ein türkischen Stiftungsbrief des Nerkesi vom Jahre 1029/1620*, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, 1/1922, pp. 151–166; *Fünf bosnisch-osmanische Geschichtsschreiber*, GZM XLII/1930, 2, pp. 169–172.

²²⁾ *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I–II, Wiesbaden, A. D. MCMLXIV.

²³⁾ W. Björkmann, *Die Litteratur der osmanischen Zeit*, pp. 403–635, in: op. cit.

Zasigurno najbolja historija turske književnosti je ona koju je napisao Alessio Bombaci.²⁴) Pisana odmjereno, eruditski, sa velikim osjećajem za književnu vrednotu, ali i sa poznavanjem islamske i osmanske civilizacije, ova historija pripustila je među svoje korice samo najbolje. Od Bosanaca Sabita Užičanina, Nerkesija, Ibrahima Pečevića. Ova dragocjena knjiga, svojevremeno prevedena sa talijanskog na francuski te engleski jezik, zaista bi trebala postati dostupna i našem čitaocu, kako je to svojevremeno predlagao Midhat Begić.

IV

Sva dosada razmotrena djela tretirala su ovo stvaranje kao organ-
ski dio osmanske literature, što ono i jeste. Lokalni pogled za ove autore
nije bio interesantan.

Tek je francuski orijentalista jugoslavenskog porijekla Alexandre Popovic počeo u evropskoj orijentalistici ovo stvaranje obrađivati i kao poseban rukavac osmanske književnosti. On je pristupio sistematskom proučavanju osmanskog i postosmanskog Islama na Balkanu gdje ga posebno interesiraju fenomeni književnog stvaranja na orijentalnim jezicima ljudi iz tih krajeva, tesavvufa i tarikata u tim predjelima te procesi evropeizacije i modernizacije unutar Islama jugoistočne Evrope. Tako se ovaj Rodinsonov učenik uključio u onu grupu orijentalista koje prvenstveno zanima tzv. periferni Islam. U svjetlu temeljne postavke o perifer-
nom Islamu treba poimati i njegove stavove o balkanskom Islamu. Popovic je brojnim svojim tekstovima, od kojih je većina bibliografskog karaktera, proučavajući književno stvaranje naših ljudi na orijentalnim jezicima, i pitanje radi li se tu o autohtonoj bosanskoj književnosti, književnosti jugoslavenskih muslimana, turskoj književnosti u Bosni. Mnoge njegove primjedbe što su iznesene u više radova, a tiču se romantizirajućeg pogleda na ovu baštinu, nekritičnosti i neakribičnosti u njenom proučavanju, zaobilaznja nekih bitnih metodoloških problema izučavanja toga stvaranja (npr. transkripcija i načela kritičkog izdanja izvora), potpuno su prihvatljive. No, Popovic je znao biti nepravedan i pomalo zlu-
rad, osobito u svojim ranim tekstovima, prema jugoslavenskim orijenta-
listima. Jer, zaista se Hazimu Šabanoviću ne može prigovoriti da je bio neakribičan i brzoplet interpretator. Upravo obratno, poznato je kako je taj naučnik znao biti hiperrigorozan u kritici izvora. Također, Popovic, koji inače sjajno vlada činjenicama, neke činjenice iz historije bosanskih Muslimana ili zaobilazi ili ih neće akceptirati. I na kraju, sam termin *osmanska književnost jugoslavenskih muslimana* (tu se misli na muslimane kao pripadnike vjere) teško je održiv prvenstveno zato što pod istu kapu stavlja stvaranje na orijentalnim jezicima u Bosni i ono u Makedoniji te na Kosovu odnosno prostorima nekadašnje stare Srbije gdje se za-
paža fenomen turske etničke kolonizacije po gradovima, a i selima, što sa Bosnom nikada nije bio slučaj. Stoga stvaranje na orijentalnim jezici-

²⁴) A. Bombaci, *Storia della letteratura turca*, Milano, 1956; Idem, *Histoire de la littérature turque*, Paris, 1968.

ma nastalo u tom dijelu Rumelije pripada isključivo historiji turske književnosti.²⁵⁾

Nedavno se u Parizu pojavila monografija na francuskom jeziku o Hasan Kaimi-babi.²⁶⁾ Autor te studije je sarajevska osmanistkinja Jasna Šamić. Ova monografija predstavlja prvu knjigu o nekom bosanskom lokalnom pjesniku objavljenu na jednom od evropskih jezika, još od vremena objavljivanja disertacije Milivoja-Mirze Malića o Fevziju i njegovom djelu *Bulbulistan*.²⁷⁾ Ali to nije jedini njen kvalitet. Pored vrlo dobrog kritičkog izdanja odabranih Kaimijevih pjesama, popraćenog obimnim bilješkama, Šamićeva je temeljito obradila tesavvufsku dimenziju njegove poezije i dala solidan osvrt na osobnosti Kaimijevog osmanskog jezika. Naročito je interesantno kritičko izdanje nekih Kaimijevih pjesama u kojima on polovinu ponekog polustiha u kasidi na osmanskome jeziku napiše na srpskohrvatskom jeziku. Ne radi se tu o višejezičnoj pjesmi (*mulemma*), nego o pjesnikovoj nepreciznosti u korištenju poetičkih zakona. Nemogućnost tvorenja stiha na osmanskome jeziku, pjesnik je nadoknađivao traženjem stope, shodno zakonima aruza, na srpskohrvatskom jeziku. Dalja istraživanja trebaju odgovoriti na pitanje radi li se tu o izuzetku ili o regionalnoj poetičkoj osobnosti.

Time bismo zaključili ovaj sumarni pregled svjesni da smo mnoge naučnike i njihova djela izostavili. Ali nismo to učinili ni sa kakvom lošom namjerom.

²⁵⁾ A. Popovic, *La littérature ottomane des musulmans yougoslaves*, Journal Asiatique, CCLIX/1971, 3-4, pp. 309-376; Idem, *Le poète Serbi Bosnawi è-t-il existé*, Turcica, IX/2-X, Paris, 1978; pp. 30-38; Idem, *Littérature et nationalisme chez les Musulmans de Yougoslavie*, Actes du 8e Congrès d'Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Aix-en-Provence, 1978, pp. 197-203.

²⁶⁾ J. Šamić, *Divân de Kâ'imî*, Paris, 1986.

²⁷⁾ M. Malić, *Bulbulistan du sheikh Fevzi de Mostar*, Paris, 1935

KNJIŽEVNA BAŠTINA BOSANSKIH MUSLIMANA U SVJETLU EVROPSKE
ORIJENTALISTIKE

Rezime

Autor u ovom radu daje osvrt na radove o književnoj baštini bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima koje su napisali evropski orijentalisti. Njegov cilj nije bilo bibliografsko inventarisanje podataka o svim relevantnim radovima, nego prikaz metodološkog razvoja tih istraživanja u Evropi, kao i označavanje razlika koje se u evropskom pogledu na ovu baštinu uočavaju.

Dat je pregled početaka istraživanja, osvrt na najvažnije filološke poslove (katalozi i kritička izdanja), monografije i članke koji tretiraju i naše pitanje. U orijentalističkoj literaturi prvi prikazi ovog književnog stvaranja nalaze se u velikim historijskim pregledima turske poezije i arapske književnosti Hammera, Gibba i Brockelmana. Među monografijama objavljenim u Evropi izdvajaju se dvije: Rypkina o Sabitu Užičaninu iz 1924. godine, odnosno knjiga Jasne Šamić o Hasan Kaimi-babi iz 1986. godine.

Sve do pojave radova Alexandrea Popovica u evropskoj orijentalistici se na ovo književno stvaranje gledalo kao na sastavni dio osmanske književnosti. Popovic je otvorio niz pitanja metodološke prirode u izučavanju te književnosti. Pored toga, on već duži niz godina provodi sveobuhvatna prosopografska i književnohistorijska istraživanja književnosti na orijentalnim jezicima u jugoistočnoj Evropi te na Balkanu.

LITERARY HERITAGE OF BOSNIAN MUSLIMS WRITTEN IN ORIENTAL
LANGUAGES IN THE LIGHT OF EUROPEAN ORIENTAL STUDIES

Summary

The present paper is the author's review of the works concerning literary heritage of the Bosnian Moslems which were written by European orientalis. The author's intention was not to give a bibliographical inventory of the data about all the relevant works, but to present methodological development of that studies in Europe, and to mark the noticeable differences in the European standpoints of the heritage in question.

A survey of the beginning of the researches is given, as well as the review of the most important philological works (catalogues and critical editions), monographies and articles treating this problem. As for the oriental studies literature, the first reviews of the literary works of Bosnian Moslems are found in the great historical surveys of Turkish poetry and Arabic literature written by Hammer, Gibb and Brockelmann. Among the monographies published in Europe two are distinguished: J. Rypka's monography about Sabit of Užice, from 1924, and the book of Jasna Šamić about Hasan Kaimi-baba, from 1986.

Up to the Alexandre Popovic's works, European oriental studies have treated these literary works as an integral part of the Ottoman lite-

ature. Popovic started a number of metodological questions concerning the study of this literature. Apart from that, he is being engaged for a many years in the all-inclusive prosographical and literary-historical researches of the literature written in oriental languages in South-East Europe and Balkans.